

Соттардың балаларды тәрбиелеуге байланысты дауларды шешу кезінде заңнаманы қолдануы туралы

Күшін жойған

Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2000 жылғы 28 сәуірдегі N 4 Нормативтік қаулысы. Күші жойылды - Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2018 жылғы 29 қарашадағы № 15 нормативтік қаулысымен (алғашқы ресми жарияланған күнінен бастап қолданысқа енгізіледі)

Ескерту. Күші жойылды - ҚР Жоғарғы Сотының 29.11.2018 № 15 нормативтік қаулысымен (алғашқы ресми жарияланған күнінен бастап қолданысқа енгізіледі).

Ескерту. Тақырыпқа өзгеріс енгізілді - ҚР Жоғарғы Сотының 2008.12.22. N 12 ; 31.03.2017 № 2 (алғашқы ресми жарияланған күнінен бастап қолданысқа енгізіледі) Нормативтік қаулыларымен.

Ескерту. Бүкіл мәтіні бойынша "қамқоршы және қорғаншы органдардан", "қорғаншы және қамқоршы органдар", "қамқоршы және қорғаншы органдардың", "қорғаншы және қамқоршы органның", "қамқоршы және қорғаншы органдарға", "қамқоршы мен қорғаншы органның", "қорғаншы және қамқоршы органға", "Заңдағы", "Заңның" деген сөздер тиісінше "қорғаншылық және қамқоршылық жөніндегі функцияларды жүзеге асыратын органдардан", "қорғаншылық және қамқоршылық жөніндегі функцияларды жүзеге асыратын органдар", "қорғаншылық және қамқоршылық жөніндегі функцияларды жүзеге асыратын органдардың", "қорғаншылық және қамқоршылық жөніндегі функцияларды жүзеге асыратын органның", "қорғаншылық және қамқоршылық жөніндегі функцияларды жүзеге асыратын органдарға", "қорғаншылық және қамқоршылық жөніндегі функцияларды жүзеге асыратын органның", "қорғаншылық және қамқоршылық жөніндегі функцияларды жүзеге асыратын органға", "Кодекстегі", "Кодекстің" деген сөздермен ауыстырылсын, "некесін", "некеде", "Неке" деген сөздерден кейін "(ерлі-зайыптылықты)", "(ерлі-зайыптылықта)", "(ерлі-зайыптылық)" деген сөздермен толықтырылды - ҚР Жоғарғы Сотының 2012.05.31 № 2 Нормативтік қаулысымен.

"Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы" 2011 жылғы 26 желтоқсандағы Қазақстан Республикасының кодексі (бұдан әрі - Кодекс) баланың отбасында тәрбиелену және өмір сүру, өзінің ата-анасын білу құқығын, сонымен қатар ата-ана қамқорлығы және олармен бірге тұру құқығын бекітті. Соттардың балалар тәрбиесіне байланысты дауларды шешу кезінде кәмелетке

толмағандардың құқықтарын және заңмен қорғалатын мүдделерін неғұрлым толық қорғау, сондай-ақ жоғарыда аталған Кодекстің нормаларын дұрыс және біркелкі қолданудағы құқықтық қатынастарды реттеу мақсатында Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының жалпы отырысы қаулы етеді:

Ескерту. Кіріспеге өзгеріс енгізілді - ҚР Жоғарғы Сотының 2008.12.22. N 12, 2012.05.31 № 2 Нормативтік қаулыларымен.

1. Балалар тәрбиесіне қатысты даулар ішінде сот қарауына: ата-аналары бөлек тұрып жатқан жағдайда баланың тұратын жері туралы (Кодекстің 73-бабының 2-тармағы); ата-ананың бірі баладан бөлек тұрғанда, оның ата-аналық құқығын жүзеге асыруы туралы (Кодекстің 73-бабының 3-тармағы); Кодекс немесе сот шешімі негізінсіз баланы өз қолында ұстап отырған адамнан, баланы ата-анасына қайтару туралы (Кодекстің 74-бабының 1-тармағы); заңды негіздерсіз баланы өздерінде ұстап отырған кез келген адамнан қорғаншыға (қамқоршыға) қарауындағы баланы қайтару туралы (Кодекстің 126-бабының 2-тармағы); заңды негіздерсіз немесе сот шешімінсіз баланы өздерінде ұстап отырған кез келген адамнан патронат тәрбиешіге қайтару туралы (Кодекстің 135-бабының 1-тармағы); ата-ана құқықтарынан айыру туралы (Кодекстің 75-бабының 1-тармағы); ата-ана құқықтарын қалпына келтіру туралы (Кодекстің 78-бабы); ата-ана құқықтарын шектеу (Кодекстің 79-бабы); ата-ана құқықтарын шектеудің күшін жою (Кодекстің 81-бабы); бала асырап алудың күшін жою және оны заңсыз деп тану (Кодекстің 103, 107-баптары), және басқалар жататыны түсіндірілсін.

Соттар балалар туралы дауларды қарағанда Қазақстан Республикасының "Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы" Қазақстан Республикасының Кодексін басшылыққа алуға тиіс. Егер Қазақстан Республикасы бекіткен халықаралық шарттардағы ережелер Кодекстегі көрсетілген жағдайларға қайшы келсе, онда аталған ережелер талаптары басшылыққа алынады.

Ескерту. 1-тармаққа өзгеріс енгізілді - ҚР Жоғарғы Сотының 2012.05.31 № 2 Нормативтік қаулысымен.

2. Балаларды тәрбиелеуге байланысты істі сотта қарауға дайындаған кезде, судья туындаған дауларды шешу үшін тараптардың дәлелдеуге жататын мән-жайларды, оның ішінде ата-аналардың немесе баланы тәрбиелеуші басқа адамдардың жеке бастарының мінез-құлық қасиеттеріне, сонымен қатар осы адамдардың баламен өзара қалыптасқан қарым-қатынастарына ерекше көңіл аударып дұрыс анықтауы керек. Мұндай істер сот мәжілісінде істі қарауға қорғаншылық және қамқоршылық жөніндегі функцияларды жүзеге асыратын органдардан судьяның ұйғарымын орындау үшін белгіленген тәртіп бойынша баланың және оны тәрбиелеуге үміткер тұлғаның (тұлғалардың) тұрмыс-жағдайларын зерттеу актілері алынғаннан кейін тағайындалады.

Баласынан бөлек тұратын ата-ананың ата-ана құқықтарын жүзеге асыру тәртібі туралы, ата-ана құқықтарын қалпына келтіру туралы, ата-ана құқықтарын шектеу туралы істерді қарағанда сот істі қорғаншылық немесе қамқоршылық жөніндегі функцияларды жүзеге асыратын органдардың қатысуымен (Кодекстің 73-бабының 3-тармағы, 78, 79-баптары) жүргізеді, ал ата-ана құқықтарынан айыру туралы, бала асырап алудың күшін жою туралы істерді қарауға прокурордың да қатысуы қажет (Кодекстің 76-бабының 2-тармағы, 107-бабы).

Мемлекет кәмелетке толмағандарға қатысты қорғаншылық немесе қамқоршылық жөніндегі өз функцияларын жергілікті атқарушы органдар арқылы жүзеге асырады. Қазақстан Республикасының балалардың құқықтарын қорғау саласындағы уәкілетті органы мен олардың аумақтық бөлімшелері мемлекеттік органдардың және ұйымдардың кәмелетке толмағандарға қорғаншылық немесе қамқоршылық жөніндегі қызметін үйлестіруді және өзара іс-қимылын ұйымдастыруды жүзеге асырады.

Қорғаншылық және қамқоршылық жөніндегі функцияларды жүзеге асыратын органдардың балаларды тәрбиелеу туралы дау бойынша қорытындысын сот, басқа іс материалдарының жиынтығымен салыстырып бағалайды. Қорытындымен келіспеушілік, іс бойынша қабылданған шешімде негізделуге тиісті.

Ескерту. 2-тармаққа өзгерістер енгізілді - ҚР Жоғарғы Сотының 2012.05.31 № 2; 20.04.2018 № 7 (алғашқы ресми жарияланған күнінен бастап қолданысқа енгізіледі) нормативтік қаулыларымен.

3. Егер сот, балаларды тәрбиелеуге байланысты дауды шешу кезінде қарастырылатын мәселе бойынша кәмелетке толмаған баладан сот мәжілісінде оның пікірін сұрау қажеттілігі туралы тұжырымға келсе (Кодекстің 62-бабы), онда қорғаншылық және қамқоршылық жөніндегі функцияларды жүзеге асыратын органдардың баланың сотқа қатысуы оған қолайсыз әсер етер-етпесі туралы пікірін алдын ала айқындауы керек.

Сұрау жөні баланың жасы мен оның өсіп-жетілуі ескеріліп, ұстаздың қатысуымен, оған мүдделі адамдардың ықпалын тигізбейтіндей жағдайда жүргізіледі. Бұндайда, баланың пікіріне ата-анасының біреуінің немесе басқа мүдделі адамдардың ықпалы болған-болмағанын, осы пікірін білдіргенде өз ықыласын жете түсінгендігін және оны ол қалай негіздейтінін анықтау керек.

Ескерту. 3-тармаққа өзгеріс енгізілді - ҚР Жоғарғы Сотының 2012.05.31 № 2 Нормативтік қаулысымен.

4. Кәмелетке толмаған ортақ балалары бар ерлі-зайыптылардың некесін (ерлі-зайыптылықты) бұзу туралы шешім шығарған кезде, сот Кодекстің 22-бабы 2-тармағын басшылыққа алып, балалар туралы дау туған-тумағанына қарамастан, кәмелетке толмағандардың мүддесін қорғауға шара қолдануға тиіс. Осы

мақсатта тараптарға бөлек тұратын ата-ананың баланы тәрбиелеуге құқылы және міндетті екенін, ал баламен бірге тұратын ата-ананың бұған кедергі жасауға құқы жоқ екенін түсіндірген жөн. Шешімнің қорытынды бөлігінде баладан бөлек тұратын ата-ана неке (ерлі-зайыптылық) бұзылғаннан кейін де оны тәрбиелеу ісіне араласуға құқылы және міндетті екенін көрсету керек.

Егер некені (ерлі-зайыптылықты) бұзу туралы талаппен бірге балаларды ата-анасына қайтаруға кедергі жасап отырған басқа адамның тәрбиесінде жүрген, кәмелетке толмаған балаларының ата-ананың қайсысының қолында қалатындығы туралы талап етілсе, соттың бұл дауды жеке іс ретінде қарау туралы мәселені талқылауы тиіс.

Ескерту. 4-тармаққа өзгеріс енгізілді - ҚР Жоғарғы Сотының 2012.05.31 № 2 Нормативтік қаулысымен.

5. Бөлек тұратын ата-аналардың кәмелетке толмаған балаларының тұратын жері туралы (олардың некеде (ерлі-зайыптылықта) тұрған-тұрмағандарына қарамастан) сот дауды шешкен кезде Кодекстің 68-бабы белгілегендей, ата-аналардың құқықтары мен міндеттерінің теңдігін ескеріп, баланың мүддесіне сай шешім қабылдауы керек.

Сот баланың ата-анасының әрқайсына, аға-інілеріне, апа-сіңлілеріне (қарындастарына) жақындығын, оның жасына, ата-аналарының адамгершілігіне және жеке басының қасиеттеріне әрбір ата-ана мен бала арасындағы орнаған қарым-қатынастың байланыстылығын, оның өсу қабілеті мен тәрбиеленуі үшін жағдай туғыза алатындығын (ата-анасының қызмет түрлері, жұмыс тәртібі олардың материалдық және отбасылық жағдайын т.с.с.), сонымен қатар әрбір ата-ананың тұратын жерінде қалыптасқан басқа да жағдайларды ескеруі тиіс. Бір ата-ананың материалдық тұрмыстық артықшылығы - өздігінен ата-ана талаптарын қанағаттандыру үшін сөзсіз негіз болып табылмайтынын да ескеру керек.

Сот Кодекстің 62-бабына сәйкес он жасқа толған баланың пікірімен, егер оның пікірі өз мүддесіне қайшы келмесе, санасуға міндетті.

Ескерту. 5-тармаққа өзгеріс енгізілді - ҚР Жоғарғы Сотының 2012.05.31 № 2 Нормативтік қаулысымен.

6. Кодекс күшіне орай ата-аналардың барлық басқа адамдарға қарағанда өз балаларын тәрбиелеуге басым құқығы бар (Кодекстің 70-бабы 2-тармағы) және Кодекстің немесе сот шешімінің негізінсіз баланы өз қолында ұстап отырған кез келген адамнан оны қайтаруды талап етуге құқылы (Кодекстің 74-бабы 1-тармағы).

Кодекс немесе сот шешімі бойынша басқа адамға берілген (қамқоршы, қараушы, патронат тәрбиешілерге, балалар мекемелері т.с.с.) балаларын қайтарып алу туралы ата-аналардың талаптарын қараған кезде, соттар аталған

адамдарға немесе балалар мекемелеріне беруге негіз болған дауға дейінгі мән-жайдың өзгерген-өзгермегенін, балаларды ата-анасына қайтару олардың мүддесіне сай келер-келмесін анықтауға тиіс. Сот соның ішінде, ата-ананың балаға тиісті тәрбие беруді қамтамасыз етуінің нақты мүмкіндігін, ата-анамен баланың қалыптасқан өзара қарым-қатынасын, баланың тұрған жеріндегі адамдарға жақындығын және басқа да нақты ата-ананың, сондай-ақ кәмелетке толмаған баламен нақты тұрып, тәрбие беріп жатқан адамдардың қолайлы өмір сүру және баланы тәрбиелеу үшін әсер ететін қалыпты мән-жайларды ескеруі тиіс.

Сот баланың пікірін ескере отырып, баланы ата-анасына беру баланың мүддесіне сай келмейді деген қорытындыға келсе, ата-анасының талап арызын қанағаттандырудан бас тартуға құқылы (Кодекстің 74-бабы 1-тармағының екінші бөлігі). Сотта баланың пікірі Кодекстің 62-бабының талаптарына сәйкес ескерілуі тиіс.

Егер істі қарау барысында сот ата-анасының да, басқа адамның да қолындағы балаға дұрыс тәрбие беруге және өсіруге хал-жағдайы келмейтіндігі анықталса, сот талап арызды қанағаттандырудан бас тартып, баланың құқығы мен мүддесін қорғау және болашақта оған жағдай жасаудың ең тиімді шарасын қолдану үшін, оны қорғаншылық және қамқоршылық жөніндегі функцияларды жүзеге асыратын органның қамқорлығына береді (Кодекстің 74-бабының 2-тармағы).

Ескерту. 6-тармаққа өзгеріс енгізілді - ҚР Жоғарғы Сотының 2012.05.31 № 2 Нормативтік қаулысымен.

7. Кодекстің 73-бабының 3-тармағына сәйкес, ата-аналар баладан бөлек тұратын ата-ананың ата-ана құқықтарын жүзеге асыру тәртібі туралы жазбаша нысанда келісім жасауға құқылы. Егер ата-аналар келісімге келе алмаса, дауды қорғаншылық немесе қамқоршылық жөніндегі функцияларды жүзеге асыратын орган, ал оның шешімімен келіспеген жағдайда – медиация тәртібімен немесе осы органның және баланың ата-аналарының қатысуымен сот шешеді. Соттар осы жазылғандарды негізге алып, дауды сотқа дейін алдын ала шешудің осы санаттағы істер үшін заңнамамен белгіленген тәртібін талапкердің сақтауға тиіс екенін және осы тәртіпті қолдану ықтималдығының жойылмағанын назарда ұстағандары жөн.

Баласынан бөлек тұратын ата-ананың баламен араласу құқығын, сондай-ақ осы ата-анамен араласу кезінде кәмелетке толмаған баланың құқығы мен мүддесін қорғау қажеттілігін басшылыққа ала отырып, сот әрбір істегі нақты мән-жайларды ескеріп, осындай араласу тәртібін анықтайды (уақыты, жері, араласу уақыты т.с.с.) және оны шешімнің қорытынды бөлігінде баяндайды.

Ата-ананың баламен араласу тәртібін анықтаған кезде, баланың жасы, денсаулығы, әрбір ата-анаға жақындығы және, баланың дене бітіміне және

психикалық денсаулығына, оның рухани дамуына әсер ететін басқа да мән-жайлар ескеріледі.

Баланың бөлек тұратын ата-анасымен араласуы оған залал тигізуі мүмкін болған ерекше жағдайларда, сот балалардың дене бітіміне және психикалық денсаулығы мен рухани дамуына зиян келтіретіндей жағдайларда ата-аналық құқықтарды жүзеге асыруға тыйым салатын Кодекстің 73-бабының 1-тармағын басшылыққа алып, қабылданған шешімдердің себептерін мазмұндай отырып, осы ата-анаға баланы тәрбиелеу ісіне араласу тәртібін анықтау туралы талап арызын қанағаттандырмауға құқылы.

Кодекс немесе сот шешімі бойынша басқа адамның қолындағы балалар тәрбиесіне ата-аналық құқығынан айрылмаған ата-аналардың араласуына кедергі жасамау туралы талаптар осы тектес шешілуі тиіс.

Бөлек тұратын ата-ананың баланы тәрбиелеуге қатысу тәртібін анықтағаннан кейін, сот басқа ата-ананы сот шешімін орындамаған немесе оны орындауға кедергі келтірген жағдайда, заңдарда көзделген шаралар қолданылатынын ескертеді (Кодекстің 73-бабының 4-тармағы). Сот шешімі қасақана орындалмаған жағдайда, баладан бөлек тұратын ата-ананың талабы бойынша, сот баланың мүддесін және баланың пікірін ескере отырып, баланы соған беру туралы шешім шығара алады.

Ескерту. 7-тармаққа өзгеріс енгізілді - ҚР Жоғарғы Сотының 2012.05.31 № 2; 31.03.2017 № 2 (алғашқы ресми жарияланған күнінен бастап қолданысқа енгізіледі) Нормативтік қаулыларымен.

8. Балалар кәмелеттік жасқа толғанша ата-аналық құқықтарға мыналар: баласын тәрбиелеу, оның денсаулығына қамқор болу балаларының орта дәрежелі білім алуы, олардың мүддесінің өкілі болу және оларды қорғау, басқа адамнан баласын қайтарып алуға талап ету, баласын асырап алуға келісім беру немесе бермеу, 14 жастан 18 жасқа дейінгі балаларға, Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің 22-бабы 2-тармағындағы аталған мәмілелерден басқа, мәміле жасауға келісім беру, осы жасөспірімдердің өздерінің еңбек табыстарын, стипендиясын, басқа да табыстарын және олардың интеллектуалдық меншік объектілерін т.с.с. өз еркімен басқаруын шектеу немесе одан айыру туралы сотқа арыз беру құқықтары жататынын түсінген жөн.

Ата-аналық құқықтан айыру туралы шешім - ата-аналардың (олардың біреуінің), тек қана жоғарыда көрсетілгендерден басқа да, отбасылық жағынан балаларымен туыстық фактіге негізделген, отбасылық және өзге де құқықтық қатынастардан туындайтын барлық құқықтардан айырылуына (Кодекстің 145-бабында көзделген асырауға қаражат алу, сондай-ақ балалары бар азаматтар үшін белгіленген жеңілдіктер мен мемлекеттік жәрдемақы алу заң бойынша мұрагерлік құқығы) әкеліп соғады.

Ескерту. 8-тармаққа өзгеріс енгізілді - ҚР Жоғарғы Сотының 2012.05.31 № 2; 31.03.2017 № 2 (алғашқы ресми жарияланған күнінен бастап қолданысқа енгізіледі) Нормативтік қаулыларымен.

9. Кодекстің 76-бабына сәйкес ата-аналық құқықтан айыру туралы істер, ата-ананың біреуінің (олардың орнындағы адамдардың) кәмелетке толмаған балалардың құқықтарын қорғау жөніндегі міндеттер жүктелген органдардың немесе ұйымдардың (қорғаншылық және қамқоршылық жөніндегі функцияларды жүзеге асыратын органдардың, кәмелетке толмаған балалар істері жөніндегі комиссияның, жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларға арналған мекемелердің, атап айтқанда, балалар үйінің, мектеп-интернаттың, бала-бақшасының, мүгедектер үйінің, кемтар балаларға арналған интернаттардың және басқалардың) арызы бойынша, сондай-ақ прокурордың талабы бойынша қаралады.

Ескерту. 9-тармаққа өзгеріс енгізілді - ҚР Жоғарғы Сотының 2012.05.31 № 2 Нормативтік қаулысымен.

10. Ата-аналардың біреуін ата-аналық құқықтан айыру туралы істі сот қарауына дайындаған кезде, судья кәмелетке толмаған баланың құқығын қорғау мен оны әрі қарай тәрбиелеуге тиісті жағдай жасау, сонымен қатар баламен бірге тұрмайтын ата-ана құқығын қорғау мақсатында, кез келген жағдайда осы ата-анаға сотта істі қарау уақыты мен орнын хабарлауға міндетті және ол баланы өзінің тәрбиелеуіне алу туралы талап беруге құқылы екендігін түсіндіреді.

Істің мән-жайларын және ата-аналардың балаларға қалай қарайтындығын жан-жақты анықтау мақсатымен ата-аналық құқықтан айыру жөніндегі талап арыздар, әдетте, жауапкерлердің қатысуымен қаралуы тиіс.

11. Ата-аналар кінәлі болған жағдайда ғана Кодекстің 75-бабында көрсетілген негіздер бойынша ата-аналық құқығынан айырылуы мүмкін.

Ата-аналар балаларының дене бітімінің және рухани дамуына, оқуына, қоғамдық пайдалы еңбекке баулу жөнінде қамқорлық жасамаса, алимент төлеуден қасақана бас тартса, олар өз міндеттерін орындаудан жалтарған деп танылуы мүмкін. Өз баласын перзентханадан (бөлімшесінен) немесе өзге емдеу, балалар тәрбиелеу мекемелерінен алудан дәлелді себептерсіз бас тарту осындай жалтарудың мысалы ретінде есептеледі.

Ата-аналардың құқығына қиянат келтіретін мән-жайлар деп балалардың мүддесіне зиян тигізетін, мәселен, балалардың оқуына кедергі жасайтын, қайыр сұрауға, ұрлыққа, жезөкшелікке, ішімдікке және есірткі қолдануға т.с.с. итермелейтін әрекеттерді ұғыну керек.

Балаларға күш көрсету немесе оларға психикалық қысым жасау немесе жыныстық пәктігіне қастандық жасау ғана емес, тәрбиелеу ісінде жол беруге болмайтын тәсілдерді де қолдану (балалардың адамгершілік ар-намысын таптау,

балағаттау немесе жат қылыққа пайдалану) тәрізділер балаларға қатыгездікпен қарау болып танылады.

Ата-аналардың құныққан маскүнемдікке салынғандығы немесе нашақорлық пен уытқұмарлық ауруымен ауыратындығы тиісті дәрігерлік қорытындымен расталуы тиіс. Ата-аналық құқықтан айыруға мұндай адамдардың әрекет қабілеттілігіне шек қою кедергі бола алмайды.

Ескерту. 11-тармаққа өзгеріс енгізілді - ҚР Жоғарғы Сотының 2012.05.31 № 2 Нормативтік қаулысымен.

12. Кодекстің 75, 79-баптарына қарай ауыр мән-жайлар мен өздеріне қатысты емес әр-түрлі басқа да себептермен (мәселен, психикасының бұзылуы, немесе басқа созылмалы ескі ауруына байланысты, құныққан маскүнемдікпен, нашақорлықпен немесе уытқұмарлықпен ауыратындардан басқа) өздерінің ата-аналық міндеттерін орындай алмайтын адамдарды ата-аналық құқықтан айыруға болмайды. Аталған жағдайларда, сондай-ақ істі қараған кезде ата-аналарды (олардың біреуін) ата-аналық құқықтан айыру үшін жеткілікті негіздер болмаса, баланы олардың қолында қалдыру ол үшін қауіпті болып табылған жағдайда, сот ата-аналық құқықты шектеу ретінде баланы олардан алып, қорғаншылық және қамқоршылық жөніндегі функцияларды жүзеге асыратын органдарға беруге шешім шығаруға құқылы (Кодекстің 79-бабы).

Ата-аналық құқықты шектеу туралы істер қаралған кезде сот ата-аналардан (олардың біреуінен) балаға алимент өндіріп алу туралы мәселені шешуі керек.

Ескерту. 12-тармаққа өзгеріс енгізілді - ҚР Жоғарғы Сотының 2012.05.31 № 2 Нормативтік қаулысымен.

13. Кодекстің 77-бабының 2-тармағына сәйкес ата-ана құқығынан айыру - ата-ананы өз баласын асырау міндеттерінен босатпайтын болғандықтан, сот Кодекстің 76-бабының 3-тармағына сәйкес ата-аналық құқықтан айыру туралы істерді қарау кезінде, ата-аналардан (олардың біреуінен) бұндай талап ұсынылмағанына қарамастан, алимент өндіру туралы мәселені шешеді.

Ата-аналардың біреуін ата-аналық құқықтан айырған кезде және бала басқа ата-анаға, қамқоршыға немесе қорғаншыға не патронат тәрбиешілерге берілгенде, алимент Кодекстің 138, 139, 140, 141, 142-баптарына сәйкес аталған тұлғалардың пайдасына өндіріледі.

Егер балалар ата-аналық құқықтан айыру туралы мәселе шешілгенше балалар мекемесіне орналастырылған болса, сонымен қатар ата-ананың екеуі де немесе олардың біреуі ата-аналық құқықтан айырылған кезде баланы басқа ата-анаға беру мүмкіндігі болмай, бала балалар мекемесіне орналастырылса, ата-аналық құқықтан айырылған ата-аналардан өндірілетін алименттер сол балалар мекемелерінің есепшоттарына әр қайсысының меншігі ретінде аударылады.

Балаларды ата-аналарынан айырмай, қорғаншылық және қамқоршылық жөніндегі функцияларды жүзеге асыратын органдарға бергенге дейінгі алименттер осы органдардың пайдасына өндірілмейді, ол өкілетті банкте баланың атына ашылған есепшотқа аударылады. Баланы балалар мекемесіндегі қамқоршыға (қорғаншыға) немесе патронат тәрбиешіге бергенде өндірілетін алименттерді балалар мекемесіне немесе бала берілген адамға аудару туралы мәселе сот шешімін орындау тәртібімен олардың өтініші бойынша шешілуі мүмкін.

Ескерту. 13-тармаққа өзгеріс енгізілді - ҚР Жоғарғы Сотының 2012.05.31 № 2 ; 31.03.2017 № 2 (алғашқы ресми жарияланған күнінен бастап қолданысқа енгізіледі) Нормативтік қаулыларымен.

14. Соттар ата-аналық құқықтан айыру - ең соңғы шара болып табылатынын ескергені жөн. Ата-ананың кінәсі дәлелденген ерекше жағдайларда сот оның мінез-құлқының, жеке басының ерекшелігін және басқа да нақты жағдайларды ескере отырып, ата-аналық құқықтан айыру жөніндегі талапты қанағаттандырудан бас тартуға және жауапкерге оның бала тәрбиесіне қарым-қатынасын өзгерту қажеттілігін ескертіп, оның ата-аналық міндеттерін орындауын бақылауды қорғаншылық және қамқоршылық жөніндегі функцияларды жүзеге асыратын органдарға жүктеуге құқылы. Ата-аналық құқықтан айыру жөніндегі талабын қанағаттандырусыз қалдыра отырып, сот жоғарыдағы аталған мән-жайларды ескеріп, Кодекстің 79-бабына сәйкес, егер бұл бала мүддесі үшін қажет болса, баланы ата-анасынан алып, оны қорғаншылық және қамқоршылық жөніндегі функцияларды жүзеге асыратын органдарға беру жөніндегі мәселені де шешуге құқылы.

Ескерту. 14-тармаққа өзгеріс енгізілді - ҚР Жоғарғы Сотының 2012.05.31 № 2 Нормативтік қаулысымен.

15. Соттың ата-аналық құқықтан айыру туралы шешімінде баланы екінші ата-ананың, қорғаншылық және қамқоршылық жөніндегі функцияларды жүзеге асыратын органның немесе белгіленген тәртіппен тағайындалған қамқоршы (қорғаншы) адамның тәрбиесіне берілетіндігі көрсетілуі тиіс. Сондықтан баланы туысқандарына немесе басқа адамдарға тапсыру үшін бұл адамдар оның қамқоршысы немесе қорғаншысы болып тағайындалуы тиіс.

Баланы басқа ата-анаға беруге мүмкіндік болмаса немесе ата-анасының екеуі де ата-ана құқықтарынан айырылғанда, егер қорғаншы (қамқоршы) әлі тағайындалмаса, бала қорғаншылық және қамқоршылық жөніндегі функцияларды жүзеге асыратын органның қамқорлығына беріледі (Кодекстің 77-бабының 5-тармағы және 115-бабы). Бұндай жағдайда сот баланы

орналастырудың нақты тәртібін (балалар мекемесіне, мектеп интернатына орналастыру, қамқоршыны тағайындау т.с.с) анықтауға тиісті емес, өйткені бұл мәселе, көрсетілген органдардың ерекше құзырына жатады.

Ата-ана құқығынан айыру туралы соттың шешімінен үзінді көшірмесі, ол заңды күшіне енген күннен бастап үш күннің ішінде Кодекстің 76-бабының 5-тармағына сәйкес бала туғанда тіркелген жердегі азаматтық хал актілерін мемлекеттік тіркеуді жүзеге асыратын аумақтық әділет органына (бұдан әрі – тіркеуші орган), қорғаншылық және қамқоршылық жөніндегі функцияларды жүзеге асыратын органға жіберілуге тиісті.

Ата-аналық құқығынан айырылған адамдар балаларға тағайындалған зейнетақы, жәрдемақы, басқа да төлемдерді, сонымен қатар балаларға өндірілген алименттерді алу құқығын жоғалтатынын ескере отырып (Кодекстің 77-бабының 1-тармағы), сот ата-аналық құқығынан айырылғандығы туралы шешім заңды күшіне енгеннен кейін, оның көшірмесін, төлемдерді балалар мекемесінің есеп шотына немесе баланы тәрбиелеуге берген тұлғаға аудару мәселесін талқылау үшін, аталған төлемдерді жүргізетін органға, немесе шешім шығарылған (бұйрық берілген) жердегі сотқа, немесе сот актілерін орындау жөніндегі аймақтық сот орындаушылары департаментінің комитетіне жібереді.

Ескерту. 15-тармаққа өзгеріс енгізілді - ҚР Жоғарғы Сотының 2012.05.31 № 2 Нормативтік қаулысымен.

16. Кодекстің 78-бабының 2-тармағына сәйкес ата-аналық құқықтарын қалпына келтіру туралы мәселені ата-аналық құқықтан айрылған ата-ананың арызы бойынша сот шешеді. Бұндай талап, баланың кімнің қамқорлығында екендігіне байланысты, басқа ата-анаға немесе қамқоршыға (қорғаншыға), патронат тәрбиешіге немесе балалар мекемесіне қойылады.

Ата-ана құқығын қалпына келтіру туралы талап арызды қараған кезде соттар, ата-ананың мінез-құлқы мен өмір сүру салтының, олардың балаларды тәрбиелеуге қатысты көзқарасының өзгергенін анықтауы тиіс. Егер ата-ана құқықтарын қалпына келтіру баланың мүдделеріне қайшы келсе, сонымен қатар бала асырап алынған болса және баланы асырап алудың күші жойылмаса, немесе он жасқа толған бала қандай да болмасын себептерге қарамастан, ата-ана құқықтарын қалпына келтіруге қарсылық білдірсе, сот талап арызды қанағаттандырудан бас тартуға құқылы (Кодекстің 78-бабының 3-тармағы).

Ата-ана құқықтарын қалпына келтіру туралы талаппен бірге, сол адамның баланы өзіне қайтарып беру туралы талабы да қаралуы мүмкін.

Кодекстің 76-бабының 5-тармағына сәйкес ата-ана құқығын қалпына келтіру туралы соттың шешімі заңды күшіне енген күннен бастап, үш күннің ішінде бұл шешімнің көшірмесі бала туғанда тіркелген жердегі азаматтық хал актілерін мемлекеттік тіркеуді жүзеге асыратын аумақтық әділет органына (бұдан әрі –

тіркеуші орган), қорғаншылық және қамқоршылық жөніндегі функцияларды жүзеге асыратын органға жіберілуге тиісті.

Ескерту. 16-тармаққа өзгеріс енгізілді - ҚР Жоғарғы Сотының 2012.05.31 № 2 Нормативтік қаулысымен.

17. Баланың тууы туралы жазбаларда ата-анасы ретінде көрсетілмеген, асыраушыларға және шын мәнінде оны тәрбиелеп отырған адамдарға ата-аналық құқықтан айыру жөнінде талап қойылмайды, себебі олардың құқықтары мен міндеттері балалардың олардан туғанына байланысты туындамайды.

Бала асырап алушылар өздеріне жүктелген міндеттерін орындамаса, өзінің құқықтарын теріс пайдаланса немесе балаларға қатыгездікпен қараса, сотта ата-ана құқығынан айыру туралы емес, бала асырап алу құқығын бұзу туралы мәселе қойылуы мүмкін. Баланың мүддесін қорғауды талап ететін басқа да жағдайларда сот баланы асырап алу құқығын бұзуы мүмкін (Кодекстің 106-бабы).

Баланы асырап алу кезінде Кодекстің бұзылуына байланысты асыраушылығынан айыру жөніндегі талапты қараған кезде сот барлық нақты жағдайларды, атап айтқанда, талапты қанағаттандыру бала мүддесіне қарсы келмеуін ескеруі қажет.

Ата-аналық құқығын шектеу тәртібінде көрсетілгендей, асырап алуды бұзу үшін заңда көрсетілген негіздер болмаса, асыраушыдан баланы алу туралы мәселе қаралуы мүмкін.

Ескерту. 17-тармаққа өзгеріс енгізілді - ҚР Жоғарғы Сотының 2012.05.31 № 2 Нормативтік қаулысымен.

18. Қамқоршы (қорғаншы) өздеріне жүктелген міндеттерді ойдағыдай атқармаса, оның ішінде қамқоршылық немесе қорғаншылықты пайдакүнемдік мақсатта пайдаланса, немесе қамқорлығындағы баланы бақылаусыз және қажетті көмек-жәрдемсіз қалдырса, көрсетілген адамдар қамқоршылық (қорғаншылық) міндеттерден шеттетілуі мүмкін, бұл жағдайда оларды ата-ана құқықтарынан айыру мәселесі қойылмайды. Қамқоршыны (қорғаншыны) міндеттерінен шеттету мәселесін сот емес, қорғаншылық және қамқоршылық жөніндегі функцияларды жүзеге асыратын органдар шешеді. Алайда, егер қамқоршы (қорғаншы) міндеттерінен шеттетілген тұлға баланы қайтарғысы келмесе, оны алу жөнінде сотқа талап қойылуы мүмкін.

19. Соттар қажетті жағдайларда Қазақстан Республикасы Азаматтық процестік кодексінің 238-бабына сәйкес балаларды алып қою туралы істер бойынша баланы бір адамнан екінші адамға өткізіп берудің мүмкіндігін қарастырып, шешімнің орындалу тәртібін анықтауы керек.

Сот шешімін орындауға мүмкіндік болмаған кезде баланың мүддесіне зиян келмейтіндей етіп, оны сот ұйғарымы бойынша уақытша тәрбиелеу, емдеу немесе басқа мекемелерге беру мәселесі шешіледі.

Ескерту. 19-тармаққа өзгеріс енгізілді - ҚР Жоғарғы Сотының 2012.05.31 № 2 ; 31.03.2017 № 2 (алғашқы ресми жарияланған күнінен бастап қолданысқа енгізіледі) Нормативтік қаулыларымен.

20. Осы қаулының қабылдануына байланысты Қазақстан Республикасы Жоғарғы Соты Пленумының 1993 жылғы 28 маусымдағы "Соттардың бала тәрбиелеуге байланысты дауларды шешу кезінде заңды қолдану тәжірибесі туралы" N 3 қаулысының күші жойылған деп танылсын.

21. Қазақстан Республикасы Конституциясының 4-бабына сәйкес осы нормативтік қаулы қолданылатын құқықтың құрамына кіреді, сондай-ақ жалпыға бірдей міндетті болып табылады және ресми жарияланған күнінен бастап қолданысқа енгізіледі.

Ескерту. 21-тармақпен толықтырылды – ҚР Жоғарғы Сотының 31.03.2017 № 2 (алғашқы ресми жарияланған күнінен бастап қолданысқа енгізіледі) Нормативтік қаулысымен.

*Қазақстан Республикасы
Жоғарғы Сотының Төрағасы
Қазақстан Республикасы
Жоғарғы Соттың судьясы,
Пленум хатшысы*